

visu monografijoje aprašytu mitologiniu gėrimų kontekstu. Tikrai nebūtų buvusi perteklinė ir išskirtų semiotinių bruožų apžvalga – iš viso atlikto didžiulio tyrimo jie tiesiog išplaukia. Akivaizdžios šios semiotinės opozicijos: *žalias – keptas* (alus), *tamsus – šviesus*, *kartus – saldus*, *šaltas – karštas*, *moteriškas – vyriškas* (čia ne tik žmonių, bet ir dievybių lytis), *žemė – dangus* (taip pat *apačia – viršus*, plg., pavyzdžiui, grūdų daiginimas juos užklojant „patalu“ ir alaus „pakilimas“ į viršų rūgimo metu), *nebylus – kalbantis* (taip pat apie alų; čia pat ir *nejudrus – vaikštantis*) ir tikriausiai daug kitų. Atskirai vienaip ar kitaip šios binarinės opozicijos aptariamose visose knygos dalyse, tad jeigu pabaigoje visa tai būtų buvę apibendrinta, galbūt būtų atsiskleidę papildomi jų tarpusavio ryšiai.

Suprantama, kad neįmanoma viename tyrime aprėpti visko, kaip ir pati autorė pabrėžia pratarėje: „Užbaigta knyga – tik dalis to, ką galima pasakyti apie baltų gėrimus ir jų panaudojimą apeigose: kultūros tyrimai sklidini faktų ir detalių, kurių užteks ne vienai mokslininkų kartai“ (p. 9).

Todėl šioje recenzijoje išsakyta nuomonė nereiškia, kad aptariamoje knygoje esama reikšmingų trūkumų, – tai tiesiog palinkėjimai toliau plėtojant su baltų apeigomis ir gėrimais susijusias problemas. D. Vaitkevičienė iškelia daugybę įdomių temų, ir tai, be abejo, didelis monografijos privalumas.

Taip pat norėtusi pabrėžti, kad nors knygoje analizuojama baltų (lietuvių ir latvių) apeiginių gėrimų tradicija, neretai pasitelkiami ir kaimyninių kultūrų (slavų ir skandinavų) duomenys. Tyrime pateikta turininga ir gausi medžiaga skatina palyginti baltų gėrimų ir apeigų tradiciją su kitomis kultūrinėmis tradicijomis ir išskirti bendrus tipologinius bei universalius bruožus.

Fundamentali D. Vaitkevičienės monografija – pavyzdinis baltų mitologijos tyrimas, atkuriantis midaus ir alaus tapimo apeiginiu gėrimu siužetą ir kartu į vieną vietą sutelkiantis įvairius šios temos šaltinius, vertingus baltų kultūros tyrinėtojams. Neabejotinas knygos privalumas – vaizdingos iliustracijos ir pabaigoje pateiktos dalykų, asmenų rodyklės.

Marija Zavjalova

KNYGA APIE UNIKALŲ LATVIŲ UŽKALBĖJIMŲ RINKINĮ

Latvijos universiteto Literatūros, folkloro ir meno institutas išleido Aigaro Lielbārdžio knygą *Latvių užkalbėjimų rinkinys Nr. 150*¹ (toliau – *Rinkinys Nr. 50*). Tai ketvirtasis leidinys iš serijos *LFA fondai* (*LFK krājums*). Ši serija yra skirta tautosakos lobynui, sukauptam Latvių folkloro archyve (*Latviešu folkloras krātuve*) (LFA), Literatūros, folkloro ir meno institute, pristatyti. Jau pasirodė šios serijos, įsteigtos 2015 m., kolektyvinės publikacijos apie Krišjānio Baruono dainų rinkimo istoriją (2015), Latvijos universiteto dėstytojų ir studentų tautosakos rinkinius (2019) ir Tomo Kencio tyrimas apie „tarybinio folkloro“ rinkimą sovietmečiu (2019). Ketvirtoji serijos knyga yra skirta didžiulei latvių užkalbėjimų kolekcijai, kuri LFA yra sujungta į vieną archyvinį šaltinį. Knygos autorius Aigars Lielbārdis yra patyręs užkalbėjimų tyrinėtojas, 2012 m. Latvijos universitete apgynęs disertaciją „Latvių

.....
1 Aigars Lielbārdis. *150. kolekcija. Buramvārdi / Collection 150. Charms, (LFK krājums, IV)*, Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2020. – 224 p.

užkalbėjimų tradicija“ ir šia tema paskelbęs ne vieną straipsnį.

Knyga sudaryta iš dviejų dalių. Pirmoji – A. Lielbārdžio studija, kurioje aptariamas *Rinkinio Nr. 150* pobūdis ir sudarymo aplinkybės, nagrinėjamas šio rinkinio turinys bei latvių užkalbėjimų ypatumai. Antroji knygos dalis yra *Rinkinio Nr. 150* dokumentų kataloginis sąrašas, kuris iliustruojamas faksimilėmis. Visa knyga yra parengta dviem kalbomis – greta latviško teksto paraleliai pateikiamas vertimas į anglų kalbą. Autoriaus pagalvojimas apie tarptautinę auditoriją yra didelė dovana užkalbėjimų tyrinėtojams, kuriuos jau daugiau kaip dešimtmetį telkia Tarptautinės sakininės tautosakos tyrimų draugijos (ISFNR) Užkalbėjimų tyrimų komitetas, suburtas anglų užkalbėjimų tyrinėtojo Jonathano Roperio pastangomis. Šis mokslininkas taip pat inicijavo tarptautines užkalbėjimų konferencijas, periodiškai vykstančias vis kitoje Europos šalyje. Knygos autorius A. Lielbārdis daugelį metų yra

aktyvus šių konferencijų dalyvis, drauge su kolega iš LFA Tomu Kenčiu pristatantis latvių užkalbėjimų tradiciją tarptautiniuose mokslo renginiuose ir leidiniuose.

LFA *Rinkinys Nr. 150* pirmiausia stebina savo didžiule apimtimi – jame yra daugiau kaip 4 700 užkalbėjimų, ir jis vis dar papildomas naujai gaunamais tekštais (paskutinis papildymas – 2019 m.). Rinkinys pradėtas kaupti apie 1926 m., tačiau jame yra ir senesnių dokumentų, patekusių iš K. Baruono draugijos ir Paminklų tarybos kolekcijų; seniausias rankraštis yra iš 1860 m. XX a. trečiajame dešimtmetyje LFA dėjo daug pastangų, kad užkalbėjimų ir liaudies medicinos medžiaga būtų intensyviai kaupiama. Pirmoji archyvo vedėja Ana Berzkalnė inicijavo rinkti užkalbėjimus – kvietė į talką mokytojus, mokyklų ansamblių dalyvius, Latvijos Raudonojo Kryžiaus jaunimo organizacijas, studentų asociacijas. Kaip ir Lietuvoje, susidomėjimą užkalbėjimais Latvijoje žadino suomių folkloristas Viljo Johanas Mansika. Latvijoje tai sukėlė rinkimo bangą, kurios dėka šiandien yra užrašyti 54 000 užkalbėjimų, o Lietuvoje, deja, tuo metu tai tebuvo balsas tyruose, dėl ko V. J. Mansikai teko pačiam organizuoti tyrimų ekspediciją ir rinkti lietuviškus užkalbėjimus. Čia reikėtų pridurti, kad latvių užkalbėjimai yra skelbti daug anksčiau – didžiulė Fricio Brivzemnieko publikacija latvių kalba su vertimu į rusų kalbą, pavadinta *Latvių etnografinė medžiaga*, buvo išleista jau 1881 m.; čia paskelbti 663 užkalbėjimai. (Beje, kai kurie F. Brivzemnieko užrašyti ir paskelbti užkalbėjimai pateko į parankines užkalbėtojų knygeles ir vėliau pakartotinai atkeliavo į *Rinkinį Nr. 150*.)

Iš viso žinomi 187 asmenys, teikę duomenis *Rinkiniui Nr. 150*. Iš jų 97 – pateikėjai arba užkalbėjimų rankraščių savininkai, 29 – tautosakos rinkėjai, 61 – archyvui

užkalbėjimų knyges perdavęs tarpinis asmuo. Kai kurie žmonės buvo kartu ir pateikėjai, ir rinkėjai. XX a. trečiajame–ketvirtajame dešimtmėčiuose LFA Taryba tautosakos rinkėjams mokėjo solidų atlygį, todėl tautosakos (tarp jų ir užkalbėjimų) rinkimo darbas buvo gana intensyvus. 1934 m. LFA jau buvo gavęs 35 000 užkalbėjimų. Ne visi į LFA patekę užkalbėjimai buvo priskiriami šiam rinkiniui, daug jų liko atskiruose rinkiniuose prie pateikėjų ar rinkėjų kolekcijų. Į *Rinkinį Nr. 150* buvo atrenkami unikalūs užkalbėjimų rankraščiai – užkalbėjimų knygelės, naudotos XIX a. antroje pusėje – XX a. pradžioje. Tai daugiausia originalios ranka rašytos ar netgi savos gamybos knygelės, sąsiuviniai arba paskiri lapeliai, kuriuose surašyti užkalbėjimai. Kai kuriais atvejais į archyvą pateko ne originalūs dokumentai, o knygelių savininkų giminaičių ar folkloro rinkėjų padaryti nuorašai.

Užkalbėjimų knygelės paprastai susideda iš dviejų dalių: pirmoji yra religinio turinio „Dangaus knyga“, o antroji – užkalbėjimai ir įvairūs liaudiški gydymo būdų aprašymai. „Dangaus knygos“ (*Debesu grāmatas*) Latvijos teritorijoje kaip rankraščiniai perrašai išplito XVIII a. drauge su hernhunteičių religiniu judėjimu. Jų pagrindą sudaro nekanoninis religinis pasakojimas apie arkangelo Mykolo ar kito šventojo iš dangaus atneštą laišką (senoji žodžio *grāmata* reikšmė kaip tik ir yra laiškas; kitomis kalbomis šis pasakojimas vadinamas *dangaus laišku*, plg.: vok. *Himmelsbrief*, angl. *letter from Heaven*, pranc. *lettres célestes*, rus. *святые письма, небесные письма*). Šiame laiške Viešpats įsako uoliai lankyti bažnyčią, sąžiningai melstis, nedirbti sekmadieniais; tam, kuris nepaklus, grasina skirti bausmę – marą, badą, tvaną ir kitas nelaimes. Ir priešingai – tam, kuris perrašys šį pasakojimą ir jį platins,

bus atleistas visos nuodėmės, jis bus apsaugotas nuo priešų, vagių, plėšikų ir visokių nelaimių. „Dangaus knyga“ plito kaip grandininis laiškas, kurio gavėjas buvo skatinamas jį perrašyti ir perduoti kitiems. Greta pagrindinio pasakojimo, kuris labai stipriai varijuoja ir rutuliuojamas pagal kiek skirtingas siužetines linijas (pvz., dangaus laišką gauna Karolis Didysis, laišką angelas įteikia latviams Londone ir kt.), pridėdama ir daugiau pamokančių religinių pasakojimų, laimingų ir nelaimingų dienų metuose sąrašas ir kita. „Dangaus knygas“ žmonės patys papildydavo užkalbėjimais, kurie vėliau tapdavo vėlesnių perrašų dalimi ir sklido toliau. Ir „Dangaus knygai“, ir užkalbėjimams buvo priskiriama magiška galia, tad nenuostabu, kad užkalbėjimai prisišliėjo prie pasakojimo. Taip užkalbėjimai patys tapo grandininio laiško struktūros dalimi, nes „Dangaus knygos“ tekstas imperatyviai ragino ją perrašinėti. Dėl daugybinio perrašinėjimo tekstai ėmė varijuoti, kartais dėl sunkiai įskaitomos rašysenos ar klaidų atsirasdavo nesuprantamų žodžių ir praleidimų, taip pat papildymų. Todėl šiandien į LFA yra suplaukę daug to paties užkalbėjimo variantų, kurie iš tiesų yra varijuojantys perrašai, padaryti „Dangaus knygos“ turėtojų. *Rinkinyje Nr. 150* yra saugoma daugiau kaip 150 tokių knygų; dalis jų yra originalai, o kita dalis – tautosakos rinkėjų ar giminaičių padaryti nuorašai, nes knygelių turėtojai jas labai brangino ir nebuvo linkę atiduoti archyvui.

„Dangaus knygos“ kilmė siekia viduramžius. Manoma, kad jos pirminis tekstas buvo sukurtas 580 m. siekiant sustiprinti Bažnyčios priesaką sekmadieniais lankyti mišias, dėl ko ji iš pradžių vadinta „Sekmadienine knyga“. Jau 745 m. šis tekstas buvo uždraustas Romos sinodo; nepaisant to, jis ir toliau plito kaip perrašas. Išsamesnę „Dangaus knygos“ (kitaip – *dangaus laišk-*

ko) istorinę apžvalgą lietuvių kalba skaitytojas gali rasti Povilo Kriškėičiūno 2012 m. *Tautosakos darbuose* paskelbtame straipsnyje „Grandininis laiškas: iš rankraštinės tradicijos istorijos“:

Pirmasis „Dangaus knygos“ paminėjimas Latvijos teritorijoje yra iš 1688 m.: Rygos miesto archyve saugomame dokumente rašoma, kad siuvėjas Bružas parsivežė iš Hamburgo Viešpaties laišką, atsiųstą per arkangelą Mykolą, kad žmones saugotų nuo ugnies ir kitų nelaimių bei teiktų pagalbą. Šis Bružo parsivežtas laiškas pribuvėjų buvo naudotas per gimdymus ir, greičiausiai, pagelbėjo, nes žinia nuėjo per visą Rygą ir pasiekė konsistoriją, dėl ko ir buvo aprašyta. Tokie tekstai kaip stebuklingos saugos lygiai taip pat buvo naudojami ir XIX a. antrojoje pusėje – XX a. pradžioje. „Dangaus knyga“ buvo laikoma namuose ar nešiojama su savimi, kad apsaugotų nuo žaibo, vagių, kulų, nelaimingų atsitikimų ir kitokių nelaimių. Dėl praktinių sumetimų tekstas paprastai buvo perrašomas ant nedidelio formato lapelių, surištų į knygelę, kad būtų patogų nešioti su savimi. Žinoma, kad knygelę su savimi pasiimdavo pašauktieji į kariuomenę; panašių nuorašų rasta net tarp Antrajame pasauliniame kare žuvusių latvių asmeninių daiktų.

Jau 1939 m. latvių folkloristas Karlis Straubergas „Dangaus knygas“ buvo suskirstęs pagal tipus, pavadintus atsižvelgiant į pagrindinius personažus ar vietas, pavyzdžiui: „Arkangelas Mykolas“, „Karolis Didysis“, „Generolas Skobolevas“, „Londonas“, „Gorgradia“, „Gandia“ ir kt. Atskirame siužete, kuris irgi neretai pridedamas „Dangaus knygoje“, pasakojama apie dvylikos Izraelio genčių kilmę. Dar viename pasakojime, dažnai prišliejamame prie „Dangaus knygos“, aiškinama, kokios dienos yra nelaimingos, o jų kilmė susiejama su bibliiniais įvykiais. Anot A. Lielbar-

džio, *Rinkinyje Nr. 150* skirtingi pasakojimai ir jų variantai dažnai yra tarpusavyje taip susimaišę, kad ne žinovui juos nelen-gva atskirti. Todėl knygoje pagrindiniai siužetai pristatomi atsietai nuo rankraščių. Jie plačiau nėra nagrinėjami, tačiau skaitytojui pateikiami konkretūs pavyzdžiai.

Rinkinys Nr. 150 mažai ką pasako apie to meto užkalbėjimo praktiką. Retkarčiais prie rankraščių pridėti laiškai ar pastabos liudija, kad dalis užkalbėjimų knygelėlių buvo aktyviai naudotos gydant, tačiau trūksta žinių, kiek jų priklausė patiems užkalbėtojams. Vis dėlto iš spaudos matyti, kad gydytojai XX a. trečiajame dešimtmetyje nepraleidžia progos papeikti žmonių dėl polinkio kreiptis į užkalbėtojus, o ne į gydytojus. Jų kadaise būta skirtingų specializacijų: *vardotājs* gydo žodžiais, *pestēļi* ir *pūšlotāji* – pūtimu, *laitītājs* ir *riebējs* masažuoja, *ragotājs* stato taures (plg. *radziņi* ‘taurės’), *āderētājs* leidžia kraują ir pan. Latvių folkloro duomenys liudija, kad užkalbama buvo nuo akių ir ausų ligų, kraujavimo, auglių, išvaržos, lūžio, drugio, grižo (*dzirksts vārdi*), kokliušo, traukulių, navikaulio (*mironkaula v.*), nakvišos (*mēnessērdzības v.*), skausmo, voties, protinės negalios, edemos (*tūskas v.*), vėjo (*vēja bultas v.*), slogučio ir kt. Gydyti ir naminiai gyvuliai – buvo paplitę užkalbėjimai nuo arklių, galvijų, avių, kiaulių, vištų ligų, blužnies (*liesas, vīveļu vārdi*), pasiutligės. Medžiaga rodo, kad užkalbėjimai buvo naudojami ir ūkyje, ir kasdieniame gyvenime, pavyzdžiui: bičių užkalbėjimas (*bišu vārdi*), alaus (*alus vārdi*), pieno, sviesto, sėkmės (*laimes vārdi*), meilės užkalbėjimai, užkalbėjimai nuo raganų (*raganu vārdi*), apžavėtojų (*skaugu vārdi*) ir kt. F. Brivzemniekas 1881 m. publikacijoje išskyrė apie 70 funkcinių grupių, o *Rinkinyje Nr. 150* jų yra daugiau kaip 190. Daugiausia rinkinyje yra užkalbėjimų nuo rožės, skausmo, krau-

javimo ir vidurių ligų arba blužnies. Tai pat čia galima rasti dideles grupes užkalbėjimų nuo gyvatės įkandimo, drugio, vagystės ir gaisro. Anot A. Lielbardžio, užkalbėjimų funkcinų grupių dydis leidžia suprasti, kokios ligos ir rūpesčiai buvo aktualiausi to meto žmonėms.

Pati didžiausia funkcinė grupė *Rinkinyje Nr. 150* – užkalbėjimai nuo rožės; jų yra net 630 vienetų (iš viso ALF fonde saugoma daugiau nei 3 000 vnt.). Nors nemažai variantų rinkinyje akivaizdžiai yra tų pačių tekstų perrašai, tačiau net jų neskaičiuojant tai išskirtinai gausi grupė. Anot A. Lielbardžio, rožės užkalbėjimų gausa leidžia spėti, kad rožės liga buvo ir labai dažna, ir sunkiai gydoma. Iš tiesų, iki XX a. pradžios nebuvo žinoma vaistų nuo rožės; autorius teigia, kad net ir šiandien Latvijoje kai kurie gydytojai savo pacientams pataria kreiptis į užkalbėtoją (beje, tą patį yra ne kartą tekę girdėti ir Lietuvoje). Rožė yra sudėtinga liga, pasireiškianti aukšta temperatūra, tinimu ir ryškia raudona žaizda; sunkūs atvejai gali baigtis netgi mirtimi. Be to, net ir išgydita, rožė linkusi kartotis vėl ir vėl. Latviai mano, kad rožė sukelia nerimas, išgąstis, išgyvenimai, ir tai iš dalies atitinka medicininį ligos kilmės aiškinimą, susiejantį bakterinį užkratą su imuninės sistemos būkle, kuri dėl psichinių veikslių silpsta. Tarp liaudiškų rožės gydymo būdų buvo plačiai paplitę rašytiniai užkalbėjimai ir grafiniai ženklai (raidžių kombinacijos, kryžiai, apskritimai), kreida užrašomi ant mėlyno popieriaus arba ant vilnonio audinio, kuris pritveriamas prie žaizdos. Latvijoje ypač buvo populiarus palindromas ROSA PILA ALIP ASOR, kuris buvo išdėstomas vienoje, dviejose ar daugiau eilučių ar į keturias dalis suskaidytame apskritime (*rozes aplis* 'rožės apskritimas'). Lietuvoje taip pat kartais rožė buvo gydoma užrašant palin-

dromą; vis dėlto pas mus žinomi tik pavieniai atvejai, o kur kas dažniau panašūs rašmenys naudoti pasiutusio šuns įkandimui užkalbėti. Dažniausiai Lietuvoje buvo rašomas magiškas kvadratas SATOR. Tiek rožės, tiek pasiutligės atveju Lietuvoje rašyta ant sviesto ar ant popierėlio, kuris buvo įdedamas tarp sviestu apteptų duonos riekių – jas ligonis turėjo suvalgyti.

Iš *Rinkinyje Nr. 150* saugomų užkalbėjimų ir prierasų atsiskleidžia, kad rožės liga gali reikštis skirtingai: rožė gali būti baltoji, raudonoji, kaulo rožė (*kaula roze*), kryžkaulio rožė (*krusta roze*), smegenų rožė, ugnies rožė (*uguns roze*), trejos devynerios rožės ir kt. Rožės užkalbėjimai įvairuoja, tačiau paprastai siužetas sukasi apie Jėzų Kristų, einantį per lauką, keliaujantį per marias ar besileidžiantį iš dangaus ir nešantį 3 (taip pat 4, 5, 6 ar 9) rožes, kurios nuskęsta, išnyksta ir kitaip pradingsta, pvz.: *Jėzus Kristus gąja pār jūru. Viņam bija trīs rozēs rokā. Tā viena novīta, tā otra nokalta, tā trešā nomira. Un tev [rozei] ar vajaga nomirt. Amen. 9 reiz.* („Jėzus Kristus ėjo per marias. Jis turėjo tris rožes rankoje. Viena nuvyto, kita nuskendo, trečia numirė. Ir tu [rože] taip pat numirk! Amen. 9 kartus“). Ši siužetas gerai pažįstamas ir Lietuvoje.

Kita užkalbėjimų grupė, labai dažna *Rinkinyje Nr. 150*, – užkalbėjimai nuo skausmo; jų yra net 420 vnt. (LFA fonde iš viso priskaičiuojama 1 700 vnt.) Verta pastebėti, kad, lyginant su Latvija, Lietuvoje užkalbėjimai nuo skausmo yra itin reti, išimtį sudaro tik dantų skausmas. A. Lielbardis pabrėžia, kad skaičiuodamas jis sujungė į vieną grupę užkalbėjimus nuo skirtingų skausmų – galvos, krūtinės, kaulų, šlaunų, kryžkaulio, pilvo, šonų, dantų ir gimdymo sopulių. Užkalbėjimai nuo skirtingų skausmų tradiciškai atskiriami ir įvardijami skirtingais žodžiais, tačiau autorius teigia, jog tokie užkalbėjimai

neretai gali būti naudojami daugiau nei nuo vienos skausmo rūšies, todėl tikslinga juos aptarti drauge, o tuomet skirstyti į pogrupius, iš kurių didžiausi yra nuo danties skausmo (132 vnt.), galvos skausmo (38 vnt.) ir krūtinės sūpėjimo (23 vnt.).

Dalyje užkalbėjimų nuo skausmo naudojamos aliuizijos į biblinius pasakojimus, tačiau yra ir savitų latviškų siužetų ir motyvų. Pavyzdžiui, užkalbėjimuose skausmas lyginamas su nykstančiais objektais ar silpstančiais procesais, tarkim, skausmui įsakoma sudilti kaip mėnulio delčiai, sudžiūti kaip nendrei, išgaruoti kaip ryto rasai, nukristi kaip medžių lapams rudenį, sudūlėti kaip kape numirėliui ir t. t.

Dar viena didelė užkalbėjimų funkcinė grupė skirta kraujavimui stabdyti, jų *Rinkinyje Nr. 150* yra 301 vnt. (LFA – 2 500 vnt.). Kraujo užkalbėjimus dar 1936 m. labai išsamiai aprašė K. Straubergas, suskirstęs juos į 18 pogrupių. *Rinkinyje Nr. 150* ir visame latvių užkalbėjimų repertuare populiariausias šių užkalbėjimų motyvas – Jordano upė: Jėzus eina per Jordaną ir liepia vandeniui sustoti: *Asins, netec vairs, stāv mierā tā kā Jordanā ūdens* („Kraujau, sustok tekėjęs, stovėk taip, kaip Jordano vanduo“). Tai tarptautinis užkalbėjimų motyvas, dokumentuojamas nuo IX a. Iš latviškų užkalbėjimų ir iš jų tarptautinių analogijų matyti, kad Jėzaus ir Jordano motyvas ne visuomet išlaikomas, tačiau stabilus yra įsakymas kraujo srovei sustoti. A. Lielbardžio manymu, tai sutrumpėję variantai. Vis dėlto kraujo ir upės sulyginimas yra labai universalus, todėl galima spėti galėjus būti ir kitaip: biblinis personažas pritrauktas prie kitų siužetų, kad užkalbėjimas būtų sustiprintas religine galia. Kraujo motyvas apskritai yra labai svarbus krikščioniškame diskurse, Jėzaus žaizdų ir kraujavimo vaizdiniai yra dažni ne tik užkalbėjimuose.

Latviški užkalbėjimai nuo kraujo, žinoma, nėra vien tarptautinių siužetų interpretacija. Iš latviškos prigimtinės tradicijos atkreiptinas dėmesys į liaudies dainos stiliaus užkalbėjimus; anot autoriaus, tokia forma liudija jų seną kilmę. Sakytinėje tradicijoje poetinė forma ir ritmas padeda atsiminti tekstus. Šiuose siužetuose veikia mitologiniai personažai – Laima, Mara, Dievo sūnūs (*Dieva dēli*), stabdantys upės ar šaltinio srovę. Gerai žinomas yra juodų varnų motyvas: *Melns krauklis gaisā skraida / Melnas asins laistās / Saņemiet dzelzu krampjus / Tai pīlīte nepilēja* („Juodas varnas oru lekia, / Juodas kraujas varva. / Sklęskit geležinį sklāstī – / Nei lašelis netekēs“).

Paskutinė plačiau knygoje aptarta tekstų grupė – *vīveļu un liesas vārdi*. Tai užkalbėjimai nuo gyvulių, pirmiausia arklių, dieglių. Žodžiu *vīveļes* buvo vadinami arklių vidurių diegliai, kylantys dėl netinkamo pašaro ar per didelio jo kiekio. Beje, šis žodis žinomas ir Šiaurės Lietuvoje bei Žemaitijoje, kur diegliai vadinti *vyveliu*, *vyvelėmis*, *vyvolėmis*, *vyvolais*, plg.: „Persidėdęs arkllys, negalėdamas pašarą atgal laukan išvemti, įgauna baisų pilvo sūpėjimą, – vadinamas vyveles arba dygulus“ (LKŽ). O *liesa* (blužnimi) Latvijoje vadintas sunkesnis vidurių sutrikimas, kai liga apima vidaus organus; ja sirgdavo ne tik arkliai, bet ir kiti gyvuliai. Latviškai ši liga dar vadinta *asins vaina* ar *sarkana vaina* (‘kraujo liga’, ‘raudonoji liga’). Yra užkalbėjimų, kurie buvo naudoti abiem šiais atvejais, tačiau kai kurie kalbėti tik konkrečiai nuo kurio nors vieno iš šių sutrikimų. Dėl tos priežasties knygoje šie užkalbėjimai sujungti į vieną funkcinę grupę, kuri yra gana skaitlinga. Į *Rinkinį Nr. 150* pateko 294 tokie užkalbėjimai (LFA – 1 500): 211 nuo dieglių ir 83 nuo blužnies.

Užkalbėjimai nuo dieglių ir blužnies iš visų užkalbėjimų išsiskiria savitu motyvu:

9 jūdž turp, 9 jūdž atpakaļ. Spalva jāpiemin. Kas dzimis, tas lai dzimis, kas miris, tas – lai mirst. Visas vīveļes lai iznīkst („Devynios mylios pirmyn, devynios mylios atgal. Paminēti [gyvulio spalvq]. Kas gimē, tas tebus gimēš, kas mirē, tas temiršta! Visos vyvelēs lai išnyksta!“). Beje, bent trejetā šio tipo variantų turime užrašytų ir lietuvių kalba; vienas iš jų užrašytas Žeimelio apylinkėse (Pakruojo r.), o kitus du iš latviškos užkalbėjimų knygelės 1900 m. lietuviškai perrašė Matas Slančiauskas.

Aprašydamas atskiras užkalbėjimų grupes A. Lielbardis kaskart pabrėžia, kad plisdami kaip perrašai jie nesiliovė varijuoti; ypač lengva tai pastebėti, kai užkalbėjimas į tradiciją sugrįžta iš publikuoto šaltinio ir galima variantus sulyginti su pirminiu jų šaltiniu (prisiminkime ankstyvą F. Brivzemnieko publikaciją 1881 m.). Anot A. Lielbardžio, rašytiniai užkalbėjimai labiau linkę varijuoti nei sakytiniai, nes perrašant jie net tik trumpinami, atsiranda praleidimų ar skyryba žymimų akcentų pokyčių, bet ir savaip interpretuojami neišskaitomi ar tiesiog nesuprantami žodžiai (ypač asmenvardžiai, vietovardžiai). Šis teiginys visgi neatrodo absoliutus; nors tiesioginio sakytinės tradicijos perdavimo atveju mažiau turėtų būti prasminių iškraipymų, tačiau sakytinė tradicija neabejotinai turi tendenciją kūrybiškai varijuoti įtraukiant naujus motyvus ar juos keičiant kitais.

Antroji A. Lielbardžio knygos dalis yra *Rinkinio Nr. 150* katalogas, kuris pagal apimtį užima maždaug trečdalį visos knygos. Čia eilės tvarka pagal archyvinę numeraciją suregistruoti visi atskiri rinkinio dokumentai, nurodant šiuos duomenis: dokumento pirminis savininkas ir jo gyvenamoji vieta (jei tai žinoma), dokumentą archyvui perdavęs asmuo ir gavimo data, dokumento matmenys, išvaizda, būklė, autentiškumas. Taip pat pateikiama

kiekvieno atskiro dokumento nuotrauka; gaila tik, kad daugelis jų yra per mažo formato, kad būtų galima įskaityti nufotografuoto rankraščio tekstą. Katalogas turi daugiau archyvinę nei tiriamąją vertę, nes iš jo nieko nesužinome apie dokumentų turinį, pavyzdžiui, kiek užkalbėjimų čia yra ir koks jų pobūdis. Norint tai sužinoti iš knygos reikėtų persikelti į internetą ir nukeliauti į LFA skaitmeninį archyvą *garamantas.lv*², kuriame tarp kitų kolekcijų rastume ir *Rinkinį Nr. 150 (Buramo vardu kolekcija 150)*³. Skaitmeninis archyvas suteikia galimybę peržiūrėti visų rinkinio vienetų (kurių šiuo metu yra 4 732) nufotografuotus vaizdus.

Labai svarbu pabrėžti, kad skaitmeniniame archyve *Rinkinio Nr. 150* duomenys sudaro tik nedidelę dalį talpinamų užkalbėjimų medžiagos, nes patalpintas didžiulis duomenų masyvas – LFA užkalbėjimų kartoteka (*LFK buramvardu kartotēka*), kurioje šiuo metu yra net 19 552 užkalbėjimai⁴! Tai K. Straubergo 1926 m. sudaryta ir vėliau vis papildoma kartoteka (tiksliau sakant, jos skaitmeninė versija).

Pagaliau dar vienas svarbus LFA skaitmeninio archyvo rezultatas – A. Lielbardžio sukurtas Latvių užkalbėjimų skaitmeninis katalogas (*Latviešu buramvardu digitālais katalogs*), susiejantis visus suskaitmenintus užkalbėjimus (ir *Rinkinį Nr. 150*, ir kartoteką)⁵. Katalogas suteikia paieškos galimybes pagal atskiras kategorijas, kurių bene svarbiausios yra užkalbėjimų funkcinės grupės, tipai, motyvai, ...

2 Žr. <http://garamantas.lv>.

3 Žr. <http://garamantas.lv/lv/collection/886642/Buramo-vardu-kolekcija>.

4 Žr. <http://garamantas.lv/lv/classification/1194579/LFK-buramvardu-kartoteka>.

5 Žr. <http://garamantas.lv/lv/classification/1194275/Latviesu-buramvardu-digitalais-katalogs-Dr-philol-Aigars-Lielbardis>.

personažai, teksto pobūdis (proza, eiliuotas tekstas, daina, malda).

Lyginant su didžiuliu latvių užkalbėjimų lobynu, LFA skaitmeniniame archyve *Rinkinys Nr. 150* atrodo esanti gana kukli jo dalis. Vis dėlto šios unikalios kolekcijos pristatymas, supažindinantis su užkalbėjimų gyvavimo bei rinkimo istorija ir svarbiausiais tekstų ypatumais, leidžia susidaryti bendrą vaizdą apie latvių užkalbėjimus ir jų savitumą. Tai tarsi pradžiamokslis, kurį perpratus jau drąsiau galima nerti į beveik bekrastį LFA užkalbėjimų skaitmeninį vandenyną.

Daiva Vaitkevičienė

ŽVELGIANTIS Į ATMINTIES ATODANGAS

Praėjusiais metais pasirodė naujas poeto, Vilniaus universiteto docento, eseisto ir visuomenininko Marcelijaus Martinaičio filologinį palikimą pristatantis leidinys – *Lietuvių etnologijos etiudai: Senosios mūsų atminties atodangos*¹. Į knygą pateko daugiau kaip trisdešimt tekstų, jau anksčiau spausdintų įvairiuose leidiniuose, perteikiančių autoriaus idėjas apie tautosaką, etninę kultūrą, tradicinę gyvenseną. Knygą sudaro keli skyriai: pirmajame („Mitų ir tautosakos atminties skaitymas“) – lietuvių tautosakos tekstų interpretacijos, antrajame („Medinis lietuvių epas: medžio drožyba“) – lietuvių tautodailei skirti tekstai, trečiajame („Mitų ir tautosakos atšvaitai literatūroje ir mene“) – lietuvių literatūros ir meno mitologinės bei tautosakinės interpretacijos, dar pluoštas tekstų apie

žymiuosius tautosakos rinkėjus ir pateikėjus Mečislovą Davainį-Silvestraitį, Matą Slančiauską, Anelę Čepukienę, apie Donato Saukos, Norberto Vėliaus tekstus bei svarstymai apie etninės kultūros gyvybingumą šiandien. Tekstų parašymo laikas – nuo aštuntojo praėjusiojo amžiaus dešimtmečio iki autoriaus mirties, tad juose labai gerai atsispindi, kada ir kaip M. Martinaitis suformavo savo pasaulėžiurinę ir vertybinę poziciją etninės kultūros atžvilgiu, kaip nuosekliai ir atkakliai ją gynė bei propagavo. Nesuklysimė sakydami, kad jo būta vieno svarbiausių etnokultūrinio lietuvių sąjūdžio ideologų, lėmusio tiek folkloro tyrimų kryptis, tiek folklorizmo procesus. Jis formavo viešą nuomonę apie tai, kokios turi būti etninės kultūros atminties formos, kokie jos dėmenys svarbiausi, turintys išliekamąją vertę. Daugelį savo idėjų jis perteikė ir paskaitose studentams, iš kurių ne vienas vėliau rinkosi vienaip ar kitaip dalyvauti etnokultūrinėje veikloje.

Kaip ir daugelyje M. Martinaičio knygų, čia vyrauja eseistinis mąstymo būdas, kuris, pasak Vytauto Kubiliaus, geriausiai išreiškia mokėjimą žvelgti sintetiškai, išlaikant intelektualinę įtampą². Nors tekstų žanrinis pobūdis lyg ir neįpareigoja laikytis mokslinės precizijos ir analizės nuoseklumo, vis dėlto, kaip rodo ankstesnės autoriaus knygos ir pastaroji, jo pajėgta formuluoti esminius dalykus, kurie iki šiol aktualūs ir folkloristikos ar etnologijos mokslui. Tai yra pastebėjusi ir literatūrologė profesorė Viktorija Daujotytė: „Prigimtinės kultūros tyrimuose ir patyrimuose Marcelijaus Martinaičio poezija, svarstymai, liudijimai yra pamatiniai; juos galima suvokti kaip savitą poetinę antropologiją. Iš prigimtosios kultūros žmogus

1 Marcelijus Martinaitis. *Lietuvių etnologijos etiudai: Senosios mūsų atminties atodangos*, sudarė ir parengė Antanas Rybelis, Vilnius: Margi raštai, 2020.

2 Vytautas Kubilius. *Žanrų kaita ir sintezė*, Vilnius: Vaga, 1986, p. 200.